

Yayın Değerlendirme / Book Reviews

Mehmet İpşirli. *Osmanlı İlmîyesi*. Kronik Kitap, 2021, 474 s.*

Fırat Küskü**

Osmanlı İlmîyesi isimli eser, Prof. Dr. Mehmet İpşirli'nin ilmiye ile ilgili kırk seneyi aşkın çalışmalarının bir ürünü olarak, 2021 yılının Ocak ayında Kronik Yayınları tarafından neşredilmiştir. Osmanlı Devleti'ni yüzyıllar boyunca ayakta tutan sac ayaklarından bir olan ulemayı en üst kademesinden en alt kademesine kadar, yalnızca ilmi değil; siyasi ve sosyal yönleriyle de inceleyen çalışma, Osmanlı ilmiye teşkilatını bir bütün olarak ele almaktadır. Ulema ve medreselere dair birçok soru işaretinin giderildiği eser, bu alanda çalışanlar için önemli bir başvuru eseri olmaya adaydır.

Eser, Osmanlı ilmiye sahasında çalışılması gereken dört konunun açıklandığı bir önsöz ile başlar. Bunlar; medrese müfredat programı, Osmanlı taşrasında ilim hayatı, farklı tarih ve coğrafyalar üzerine mukayeseli tarih çalışmaları ile Osmanlı entelektüel hayatı üzerine monografilerdir. Yazar, kişisel olarak ilmiyeye olan alakasını, bu sahaya girişini ve ders aldığı kıymetli hocaları anlattıktan sonra nihayet eseri telif nedenini belirterek önsöze son verir (ix-xiii).

Giriş kısmında yazar, Osmanlı ulemasını ana hatlarıyla anlattığı bir makaleye yer vermiştir. Bu kısımda ulema teriminin anlamından tarihi seyrine, Orhan Gazi döneminde kurulan ilk medreseden II. Bayezid döneminde yapılan ilmi çalışmalara, şeyhülislamdan medreselere, ulema tarafından yazılan eserlere ve alimler arası rekabetlere kadar geniş bir perspektifte ulemayı ele alır (3-46). Yazar, böylesine uzun ve teferruatlı bir giriş kısmı ile adeta

* Bu makaleyi şu şekilde kaynak gösterebilirsiniz:
Küskü, Fırat. "Mehmet İpşirli. *Osmanlı İlmîyesi*. Kronik Kitap, 2021, 474 s." *bilig*, no. 99, 2021, ss. 227-232.

** Araş. Gör., Sinop Üniversitesi, Fen-Edebiyat Fakültesi, Tarih Bölümü – Sinop / Türkiye
ORCID: 0000-0003-4980-6219
firatkusku@gmail.com

okuyucuyu kitaba hazırlarken, sunduğu genel bilgileri ileride sunacağı spesifik bilgiler için bir altyapı olarak inşa etmiştir. Önsöz ve giriş kısımlarıyla birlikte kitap iki ana bölüm, yirmi üç alt başlık, sonuç, lügatçe, kaynakça ve dizin kısımlarından meydana gelmektedir. Yazarın, kitabın sonuna bir de lügat eklemesi ilmi terimlere uzak olan okuyucular için okumayı ve anlamayı kolaylaştırıcı bir unsur olarak değerlendirilebilir. Geniş bir kaynakça ve dizin kısımları ise akademik çalışmalar için oldukça kullanışlıdır.

Mufassal bir giriş kısmının ardından yazar, Osmanlı ulemasının aktörlerini anlattığı ve kitabın iki ana bölümünden ilki olan “Bürokraside Ulema” bölümüne başlar. Bu bölümün ilk başlığı, ulemanın da başı olan Şeyhülislam’dır. Bu kısımda şeyhülislamlığın tarihi seyri, tayin ve azilleri, maaşları, görev ve yetkileri, fetvaları, idamları gibi konular ayrıntılı bir biçimde anlatılmıştır. Bilhassa azil meselesinde on beş kadar şeyhülislamın azil nedenleri örnekler eşliğinde açıklanmıştır. Hal fetvalarının anlatıldığı pasajda ise fetvaların siyasi meselelere nasıl alet edildiğini ortaya koyan birkaç çarpıcı örneğe yer verilmiştir (47-80). Şeyhülislam başlığına ek olarak, genel şeyhülislam biyografileri ve müstakil olarak Sun’ullah Efendi’nin biyografisine yer verilen iki makale eklenmiştir. İlk makalede kısaca şeyhülislam biyografilerinin kaynakları anlatılırken ikinci makalede Şeyhülislam Sun’ullah Efendi’nin hayatı ve eserleri incelenmiştir. Bu kısma ek olarak; Sun’ullah Efendi’nin doksan iki adet fetvası, hakkında yazılan bir kaside ve fetvalarından orijinal örneklere yer verilmiştir (81-128). Bölüm; Kazasker, Payitaht İstanbul’un İdaresi ve İstanbul Kadısı ile Naip kısımlarıyla son bulur. “Kazasker” kısmında Hz. Ömer döneminde kurulan kazaskerlik kurumunun Osmanlı Devleti’nde geçirdiği tarihi süreç, kazaskerlerin görev ve gelirleri anlatılırken; “İstanbul’un İdaresi ve İstanbul Kadısı” kısmında daha ziyade İstanbul’un yönetimi anlatılmakla beraber İstanbul kadısı üzerinden genel olarak kadılık kurumu ele alınmıştır (129-158).

“Kuruluş ve Yükseliş Dönemi Sultanları ve Ulema” bölümünde Yıldırım Bayezid’den (1389-1402), Kanuni Sultan Süleyman’a (1520-1566) uzanan, yaklaşık iki yüz yıllık süreçte Osmanlı uleması, ilim ve fikir hayatı değerlendirilmiştir. Yazar Yıldırım Bayezid devri ulemasını anlatırken Hacı İvaz Paşa ve Molla Fenari arasında geçen ilginç bir çekişmeye değinir. Daha sonra Çelebi Mehmed devrindeki medreseler, eğitim, kazaskerlik kurumu, nakibüleşraflık ve devrin uleması ele alınmıştır (161-174). “II. Murad dev-

ri” kısmında ise Sultan II. Murad, ilim ve kültür sahasında en gayretli iki padiahtan biri olarak değerlendirilir. Enderun’un ve Őeyhlislamlıęın onun döneminde teŐkil edilmesi bu yargıyı destekler nitelikte örneklerdir. Ayrıca Mevalizade Kanunu ile babadan oğula intikal eden ilmiye mesleğinin ortaya çıkardığı ilmiye aileleri, müspet ve menfi yönleriyle ele alınmıştır (175-183). Fatih Sultan Mehmed döneminde geçildiğinde, yazar bir kıyas yaparak Fatih’in diğer padiŐahlara nispetle çok daha sistematik bir ilmiye yaklaşımı olduğunu belirtir. Babası döneminde kurulan Enderun mektebinin bu dönemde nasıl bir geliŐim kaydettiği, Sahn-ı Seman medreseleri olarak bilinen eğitim kurumunun ayrıntıları, Fatih Kanunnamesi, ilmiye aileleri ve İstanbul’a davet edilen alimler de bu kısımda anlatılmıştır (185-201). Sultan II. Bayezid kısmında yazar, ulemanın toplu biyografilerini içeren ana kaynakları ve devrin bilginlerini ayrıntılı bir biçimde anlatırken, kazaskerlik ve Őeyhülislamlık kurumlarının bu dönemde nasıl bir geliŐme kaydettiğini de belirtir (203-212). Yavuz Sultan Selim bölümünde bilhassa Selimnamelere değinen yazar, Yavuz’un ilim adamlarına yaklaŐımını İbn-i Arabi ve Zenbilli Ali Cemali Efendi üzerinden anlatır (213-222).

Kitabın bu kısmına kadar olan tüm bölümler, yazarın daha evvel yayınlanan makalelerinden oluŐurken, Kanuni Sultan Süleyman kısmı kitap için ilk kez telif edilmiştir. Bu bölümde; medreselerin sayısındaki artıŐ, örnek bir mlazemet defteri bölümü, Süleymaniye medreseleri, ilmi ve fikri alanda yapılan çalışmalar, farklı dallardan sosyal bilim eserleri, darŐiŐifalar ve tıp medresesi irdelenmiŐtir. Yazar bu dönemi Türk tarihinin en parlak ve ihtiyaŐlı dönem olarak nitelendirmiŐtir. Bölüme ek olarak, Kanuni devrinde inşa edilen yetmiŐ altı adet medresenin isimleri, yerleri ve kurucuları bir liste halinde sunulmuştur (223-254). Bölümün devamı niteliğinde olan, “Kanuni Devrinde Bir İlimiye Tahkikatı: Anadolu Kazaskeri Sinan Efendi Hakkında Yapılan Tahkikat” kısmında ise Kazasker Sinan Efendi’nin karıŐtıęı Değirmen Vak’ası ve hakkında yapılan tahkikat, bir tahkikat defteri rneği üzerinden canlı bir Şekilde betimlenmiŐtir (255-267).

“Ulema ve İslahat” bölümü Mehmet İpirli’nin ıslahatçı padişahlar olan III. Selim ve II. Mahmud dönemlerini değerlendirdiği kısımdır. Yazar, III. Selim devrini anlatırken ilgi çekici bir tespitte bulunur. Buna göre, ulema reformların karşısında değil bilakis reformların yanında yer almıŐtır. III. Selim’e sunulan ıslahat layihalarında devrin ulemasının nasıl etkili olduğu,

mühendishanelerin kuruluşunda ulemanın çok yönlü katkıları, ulema ile yapılan meşveret meclislerinin ıslahatlardaki önemi bu yargıyı destekleyen örnekler olarak okuyucuya sunulmuştur (269-277). Buradan II. Mahmud dönemine geçiş yapan yazar, II. Mahmud'un III. Selim'den farklı uygulamalarını, başarısının altında yatan nedenleri, ulemaya olan yaklaşımı ve üst düzey ulemanın desteğini alarak güçlenmesini, İslami sembolleri öne çıkarmasını, yenilikleri bile tarif ederken geleneksel tabirler kullanmasını, vakıflar konusundaki icraatlarını ve merkezi idareyi güçlendirmek adına giriştiği merkezileştirme faaliyetlerini irdeler (279-286). "Ulemanın İmza ve Tasdik Formülleri" bu bölümün son kısmıdır. Bu kısımda yazar, padişah imzalarından başlayarak; şeyhülislam, kazasker, kadı, naip ve müderris imzalarını, imzaların orijinallerini ekleyerek görsel olarak okuyucuya sunmuştur. Bu bölüme ek olarak bir mahzar altında bulunan toplu imzalar ve devlet ricaline ait bazı imza ve tasdik suretlerinin transkripsiyonu yapılmıştır (287-317).

Kitabın ikinci kısmı "Osmanlı Medresesi" ana başlığı altında, sekiz adet alt başlıktan müteşekkil olarak, medreselerin tafsilatlı bir biçimde incelendiği kısımdır. Bu bölümde yazar, Nizamiye medreselerine atıfta bulunarak Osmanlı Devleti'nde nev-i şahsına münhasır olarak ortaya çıkan İznik Orhaniye Medresesi'ne ve devamında Sahn-ı Seman, Süleymaniye gibi önemli medreselere değinir. Medreselerde işlenen dersler, okutulan kitaplar, izlenen müfredat programı, medreselerin dereceleri, yönetim ve denetimi, fiziki yapıları ve öğrencileri, ders ve tatil dönemlerinde yaşananlar, ıslah çalışmaları ile medresede bulunan müderrisler, danışmendler, dersiamlar, çömezler gibi medreseyi meydana getiren çok çeşitli konular, kişiler ve kavramlar bu kısımda ele alınmıştır. Buna göre; Osmanlı medreselerinde ders kitaplarının hemen hepsi Arapça iken eğitim dili Türkçedir. XV. ve XVI. yüzyıllarda matematik, mühendislik, tıp gibi konular müfredatta yer alırken zamanla bu müspet ilimlerden yüz çevrildiği görülmektedir. Bu da padişahların bile dile getirmeye çekindikleri medreselerin ıslahı meselesini ortaya çıkarmıştır. Zira yazara göre medreselerin ıslahı meselesi reformcu padişahlar tarafından bile belli kaygılar nedeniyle ihmal edilmiştir (321-353).

"Evliya Çelebi'nin Seyahatnamesi'nde Ezher ve Kahire Medreseleri" başlığında yazar, önceki bölümlerde genel olarak tasvir ettiği medreseleri Evliya Çelebi'nin gözünden, Mısır'da bulunan iki medrese üzerinden oldukça canlı bir biçimde betimlemiştir (355-359). Bu bölümün ardından, yazarın

daha evvel kaleme aldığı bir dizi Türkiye Diyanet Vakfı İşlam Ansiklopedisi (DİA) maddesine yer verilmiştir. “Medresetü’l Kudat” maddesinde/başlığında, şer’i mahkemelere hâkim yetiştirmekle yükümlü olan eğitim kurumunun kısa bir tanımı ve tarihi süreçte yařadđı değişimler ele alınmıştır (361-363). “Mlazemet” başlığında ise hem staj hem de görev bekleme süresi anlamına gelen mlazemet terimi ele alınmıştır. Mlazemet çeşitleri anlatılırken, bu kısma bir de Hocazade Mehmed Efendi’nin Rumeli kadiaşkerliği dönemine ait mlazemet kayıtları eklenerek okuyucuya bir mlazemet süreci rneği sunulmuştur (365-375). “Huzur Dersleri” başlığında, Ramazan ayında padişah huzurunda yapılan tefsir dersleri anlatılmıştır. III. Ahmed (1703-1730) döneminden itibaren sistemli olarak uygulanan bu geleneğin; padişah, mukarrir ve talipler eşliğinde; hangi sıklıkla, nerede ve nasıl icra edildiği, yaklaşık 200 yıl nasıl devam ettiği tartışılmıştır (377-382).

“Muasır Dört Enderunlunun Kaleminden XVII. Yüzyılda Enderun Dünyası” başlığında yazar, Hızır İlyas Ağa ve Mehmed Ata’nın Enderun’u anlatan başvuru eserlerine değindikten sonra yine genel bir medrese tanımı yapmaktadır. Daha sonra Mehmet Halife, Abdurrahman Abdi Paşa, Ali Ufki Bey ve Evliya Çelebi’nin Enderun zerine gözlemlerine yer vermiştir (383-404). “Galata Sarayı” başlığında II. Bayezid döneminde inşa edilen bu sarayın Enderun’a ve Kapıkulu Ocağı’na nasıl talebe yetiştirdiği, nasıl bir koğuş ve eğitim sistemine sahip olduğu, 1868’de aılan ve günümüzde halen önemi ni koruyan Galatasaray Mekteb-i Sultanisi’nin (Galatasaray Lisesi) temelini nasıl teşkil ettiği gibi konular irdelenmiştir (405-408). “Tarihi Yarımada Kültür Muhitleri ve Ders Halkaları (XIX-XX. Yüzyıl)” başlığı kitabın son bahsi olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu başlıkta yazar, daha evvel birkaç vesile ile bahisleri geçen Fatih ve Süleymaniye medreselerinden bahsederken; mektepler, dergahlar, muhitler ve ders halkaları gibi ilk kez değindiği konulara geçiş yapmıştır. Kültür muhiti olarak; Sultanahmet, Bayezid, Süleymaniye ve Fatih anlatılırken ders halkalarının da Asr-ı Saadet’ten beri devam eden bir gelenek olduğuna vurgu yapılmaktadır (409-417).

Kitabın sonuç kısmı ise giriş kısmında olduğu gibi bir makaleden meydana gelmektedir. Sonuç yerine ibaresi ile sunduğu “Günümüz İlmivesi Çalışmaları zerine” başlığında yazar; İsmail Hakkı Uzunçarşılı’nın Osmanlı Devleti’nin İlmivesi Teşkilatı eserine atıfta bulunarak, günümüzde üniversitelerin kendi bölgeleri ile ilgili çalışmalar yapması gerektiğine, bunu yaparken de

Şer'iyye Sicilleri'nin yol gösterici olabileceğine vurgu yapmaktadır. Yazar bu kısımda günümüz ilmiye çalışmalarında eksik gördüğü ve çalışılmasını temenni ettiği konuları gerekçeleriyle birlikte açıklamaktadır. Buna göre; ulema monografileri, medrese müfredatı, mukayeseli ilmiye çalışmaları, ilmiye aileleri ve kurumları, ilmiye teşkilatının bir bütün halinde ele alındığı çalışmalar, ulema eserleri ile ulemanın siyaset ve halkla ilişkileri muhakkak çalışılması gereken konulardır. Bunun yanında, ulemanın reformlar karşısındaki tavrı da hem tartışmalı hem de çalışılmaya değer bir konudur. Yazarın bu konudaki görüşü önceki bölümlerde de değinildiği üzere, ulemanın reformların karşısında bir engel olmadığı bilakis reformları destekleyici uygulamalarda bulunduğu şeklindedir. Bu kısmın son bölümünde ise ilmiye çalışmalarının ana kaynakları ve başvuru eserleri kısa başlıklar halinde ifade edilmiştir (419-429).

Netice itibariyle; ilmiye sahasında saygın bir isim olan Mehmet İpşirli'nin kaleme aldığı makale ve ansiklopedi maddelerine, neşredilen ana kaynaklara, Osmanlı arşiv belgelerine ve geniş bir literatüre dayanan bu kıymetli eser, Osmanlı Devleti'nin ilmiye teşkilatını Şeyhülislam'dan kadı naibine kadar; medreseleri müderristen çömezlere kadar, kısacası Osmanlı ilmîyesini A'dan Z'ye kadar anlamak için bir başvuru eseridir. İlmîye sahasında yapılacak olan akademik çalışmalar için bir rehber hüviyetinde olan bu eser, sade dili ve kolay okunur olması yönleriyle genel okuyucuya da hitap etmektedir. Zira eser, yazarın makale ve özellikle ansiklopedi maddelerinden meydana geldiğinden, başlıklar herkesin anlayabileceği bir dil ve üslup ile kaleme alınmıştır. Yalnız kitap, bir başlık dışında tamamı ile daha önce yayınlanan makale ve ansiklopedi maddelerinden meydana gelmektedir. Kitabın makalelerden meydana gelmesinin tek olumsuz yanı ise zaman zaman tekrara düşülmüş olmasıdır. Yazar da bu hususu önsözde belirterek; makale bütünlüğünü bozmamak adına tekrara düşülen yerlerde bir eksiltme yapılmadığını belirtmiş ve okuyucuyu bu konuda baştan ikaz etmiştir.